

DOI: 10.33608/0236-1477.2020.01.62-75

УДК 82.091 + 821.162.1: 82-92

Ришард КУПІДУРА, доктор наук,
Університет ім. Адама Міцкевича, Познань (Польща),
Ul. Wieniawskiego, 1 Poznań, 61-712
e-mail: ryszardk@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4237-3828

ЗААНГАЖОВАНЕ ГОНЗО, НАСИЛЬСТВО РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА МОЗАЙКА НАЦІОНАЛЬНИХ ФАНТАЗМІВ (ПРО «УКРАЇНСЬКУ ТРИЛОГІЮ» ЗЕМОВІТА ЩЕРЕКА)¹

У статті проаналізовано три книжки Земовіта Щерека: «Прийде Мордор і нас зїсть» (2013), «Татуювання з тризубом» (2015) та «Міжмор'я» (2017). Ці праці, з огляду на присутність у них тем, пов'язаних зі східним сусідом Польщі, дослідник умовно поєднує в «українську трилогію». Висвітлено жанрові особливості доробку З. Щерека, наслідки писання репортажів про країну з багатолітнім досвідом колоніальних стосунків із Польщею, погляд на українську ситуацію з понадрегіональної перспективи.

Ключові слова: Земовіт Щерек, постколоніалізм, гонзо, імагологія, польська література, Україна.

Трилогія Юрія Андруховича — «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993) та «Перверзія» (1996) — відома нині не лише українському читачеві, свого часу порушила важливу проблему постколоніального стану України в перші роки незалежності. Ці тексти — вагоме слово в дискусії про не-

¹ Уперше надруковано польською мовою в часописі «Rogówniana». 2019. Т. XXIV. № 1 (24). S. 55—67.

Цитування: Купідур Ришард. Заангажоване гонзо, насильство репрезентації та мозаїка національних фантазмів (про «українську трилогію» Земовіта Щерека). *Слово і Час*. 2020. № 1 (710). С. 62—75. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.62-75>

однозначність національної емансипації, внутрішні трансгресії та стосунки з (пост)гегемоном. У «Перверзії» додатково йдеться про перспективу надрегіонального статусу країни та вписування її в ширший, європейський контекст. Така інтерпретація дає змогу об'єднати й виокремити ці три романи із загального письменницького доробку Ю. Андруховича. Що більше, постмодерністична (часто означувана як карнавальна) поетика згаданих прозових творів дала підстави до розгляду їх саме у статусі трилогії.

Питання, які порушив український письменник, можуть послужити своєрідним алгоритмом виявлення українських акцентів у репортажах Земовіта Щерека. Упродовж останніх років його вважають одним із провідних польських письменників молодого покоління, котрий відомий також як активний учасник суспільних дискусій у Польщі. Уваги вартий той факт, що стиль самореалізації З. Щерека як прозаїка нагадує українських літераторів. Він коментує актуальні суспільні події та декларує свої політичні погляди в медійному просторі, публікує фрагменти власних текстів і створює авторські меми. Така поведінка — важлива форма контакту з публікою. Саме її використовують чимало українських письменників різних поколінь (Артем Полежака, Юрій Винничук, Андрій Любка, Андрій Бондар, Григорій Семенчук, Олександр Ірванець, Світлана Поваляева й ін.). Така самопрезентація практично не утвердилася в польському культурному середовищі. Навіть загострення політичних баталій і поглиблена поляризація суспільства нині не сприяли цьому. Важко сказати, чи на таку поведінку Щерека вплинув тривалий контакт із українським творчим середовищем, чи це лише випадковий збіг обставин. Однак реакцію автора на суспільно-політичні зміни можемо трактувати як одну з багатьох відповідей на запитання про витоки його емпатії до України. Українські мотиви, наявні в його текстах «Прийде Мордор і нас з'їсть» (2013), «Татуювання з тризубом» (2015) і «Міжмор'я» (2017), стосуються кола проблем подібного до прози Ю. Андруховича, а тому дають підстави скомпонувати їх у своєрідну «українську трилогію». Варто також зауважити, що З. Щерек — уважний читач «Московіади». У творах та в інтерв'ю він зазначає, що романи Ю. Андруховича посідають не останнє місце в лектурі, яка формувала його світогляд [24, 140—144; 12, 129]. Цим можна пояснити наявність у текстах молодого польського автора постколоніальної аури, властивої українській літературі 1990-х років. Хоча слід зазначити, що З. Щерек працює в інших, ніж Ю. Андрухович, жанрах і застосовує відмінні від постмодерністичної поетики засоби мистецького вираження.

Гонзо — заангажований жанр

«Прийде Мордор і нас з'їсть» — книжка, якою Земовіт Щерек увійшов у польську літературу. Її успіх забезпечили не лише важливі нагороди

(Paszport «Polityki» 2013, номінація на престижну в Польщі літературну премію «Nike» 2014), а й численні відгуки критиків та літературознавців. Із моменту видання 2013 р. аж донині не вщухає дискусія щодо різноманітних проблем, порушених у ній, зокрема деконструкції національних міфів (як сучасних, так і тих, що стосуються давнього питання «кресів»), польських неоколоніальних симптомів, людини в посттоталітарній ситуації, відносин центру і периферії, альтернативного туризму (а саме, так званого *poverty tourism* — «бідного туризму»), а також цілий спектр жанрових питань, пов'язаних із упровадженням нової журналістики в польське середовище. У працях П. Чаплінського, Е. Рибіцької, І. Адамчевської, А. Каліна, Е. Жирек-Городиської, А. Янец-Нийтрай, Й. Шидловської, М. Цобель-Токарської, У. Печек, І. Борушковської, Р. Кабачія, А. Левкової, Ю. Е. Домбровської та інших досліджені й вичерпно описані практично всі ці аспекти. Тому немає потреби в їх повторній інтерпретації. Варто наголосити лише на двох випадках. По-перше, література із цієї теми дає суперечливі відповіді щодо жанрової класифікації книжки «Прийде Мордор і нас з'їсть». Ідеться не так про безрезультативні роздуми, на зразок чи маємо справу з *романом дороги*, чи, радше, з *подорожньою літературою*. Значно цікавішими видаються питання, якою мірою З. Щерек реалізує постулати журналістики *гонзо* і яку функцію виконує автотематичний розділ із такою ж назвою у книжці? І. Адамчевська, опираючись на широкій бібліографії за темою історії *гонзо*, визначає його як журналістський стиль, прикметний крайнім суб'єктивізмом, вільною інтерпретацією фактів та мовною гіперболою. Автор — головний герой тексту, а пригоди авантюрного штибу — його фабулярна вісь. Участь героя, а подекуди й провокування ним самих подій розмиває кордони поміж суб'єктом і предметом оповіді [6, 187—188].

Такі ось принципи класичного *гонзо*. Його основоположником вважають американського письменника Гантера С. Томпсона, автора книжки «Страх і відраза в Лас-Вегасі». «Прийде Мордор і нас з'їсть», безперечно, має з нею дещо спільне, утім не надто багато. У вищезгаданому автотематичному розділі З. Щерек описує сутність *гонзо*, яке — до певної міри на засадах *travelling theory* (теорії подорожі) — досягнуло Польщі:

«Я почав професійно займатися тим, що гнав туфту <...>. Достатньо було написати кілька текстів про Україну в тоні *гонзо*, як на мене посипалися замовлення. Епатував у тих текстах українським розпиздяйством і розпущеністю. Усе мусило бути брудним, міцним і жорстоким. У цьому суть *гонзо*. У ньому є водяра, куриво, наркота й дівки, а також неодмінна наявність вульгаризмів» [23, 99].

Цей уривок цитує також І. Адамчевська, зауважуючи, що саме таке розуміння стилю *гонзо* втілене в тексті [6, 190]. Подібна думка провокує

певні сумніви, тим більше, що на підтвердження своєї позиції дослідниця обмежує особистість наратора до статусу «злостивого й неполіткоректного» [6, 190]. Думки І. Адамчевської суперечать також висновкам П. Чаплінського. З погляду останнього, найважливіші пригоди, описані в книжці, не стосуються «хардкорних» вражень у барі чи в степу, вони засвідчують натомість зміну способу мислення [15]. Позиціонування твору як *reportainment* (тобто поєднання репортажу та масової літератури) [6, 196] могло би пояснити його читацький успіх, але аж ніяк не посилену увагу дослідників. Не з'ясовує такий підхід і того, чому автор, залучаючи у книжку автотематичний розділ, поводить себе як ілюзіоніст Кароля Іжиковського, котрий організовує останній виступ, щоб розкрити таємницю своєї майстерності [7, 69]. З позиції маркетингу, це було б цілком невігідно. В окремих інтерв'ю З. Щерек утримується від отождолення свого роману з гонзо (це, звісна річ, не вирішальне для дискусії): «Прийде Мордор і нас з'їсть» не писався як гонзо. Я писав його радше як гонзо на тему гонзо» [цит. за: 13, 78]. Переконалівою видається пропозиція трактувати роман як можливість подивитись на гонзо з відстані, а також як спробу усвідомити необхідну ціну за привернення уваги сучасного читача [27, 230]. У книжці розповідач Лукаш Пончинський згадує про раніше написані для інтернет-порталів статті в жанрі гонзо. У тексті ці статті не звучать, залишаючись остаточно в позиції *in potentia*. На прикладі свого персонажа З. Щерек показує, що гонзо, виріши з етосу нової журналістики, здатне лише задовольнити примітивні потреби хардкору або *Schadenfreude* (злорадства), що призводить до появи неоколоніальних поглядів. Пончинський це цілком усвідомлює, а тому його історія набуває рис сповіді псевдорепортера.

Гонзо можна розглядати також із етичної позиції. Репортерське гонзо — це середовище, у якому стереотипи, чи точніше, літературні образи, що активізують механізми стереотипізації, напрочуд сильні та примножуються без жодних перешкод із боку автора. Як наркотичне сп'яніння ілюзорно розширює межі людської свідомості, так і піддавання спокусі гонзо¹ начебто збільшує свободу журналіста, котрий остаточно випускає з поля зору героя свого невітленого репортажу. Хардкор утрачає стафажне значення і стає центральною темою. Реалізація проекту «водяра-куриво-наркота-дівки» по суті передбачає наявність постаті субалтерна, який у фіналі прибирає наслідки пиятики (цей епізод неминуче наводить на думку сцену із приниженою покоївкою зі «Страху та відрази...» Томпсона). Якщо ця пиятика ще й відбувається на території Іншого, то до всього додається мотив міжетнічної напруги. Тим часом «Мордор...»

¹ «Схильність» до гонзо І. Адамчевська влучно демаскує в репортажах Яцека Хуго-Бадера [6, 191].

переповнений висловлюваннями українських *постзалежних*, які порушують це хардкорне блаженство:

«То я тобі розкажу, чому ви сюди їдете. Бо в інших краях із вас сміються. Там мають вас за тих, за кого нас маєте ви: за відстале задуп'я, з якого можна покпити. Супроти якого можна відчути себе кращим» [23, 37].

З. Щерек справді поводить ся, ніби він ілюзіоніст, котрий демаскує власні трюки під час останньої вистави. У наступних книжках письменник не зрікається ні суб'єктивності, ні мовних гіпербол, однак відходить від гонзо, не використовує постаті автора/розповідача, а в місцях авантюрних пригод у текстах з'являються есеїстичні роздуми з приводу історії регіону, про який ідеться.

«Прийде Мордор і нас з'їсть» — це єдина із трьох аналізованих у цій статті книжок, яка на цей час перекладена українською мовою (див.: [4]). Окрім неї 2016 р. вийшов переклад «Сімки». Слід зазначити, що київське видання 2014 р. не здобуло активної читацької й дослідницької рецепції в Україні. Окрім рецензій А. Левкової [2] та Р. Кабачія [1] на літературних інтернет-порталах, годі шукати відгуків, які вписали би текст ³ Щерека в ширший польсько-український контекст. Неувага до цієї книжки (але точно не її замовчування) в українських дискусіях показова щонайменше з кількох причин. Можемо погодитися з тим, що поява перекладу твору 2014 р. збіглася з подіями Революції гідності й початком російської агресії, унаслідок чого інтелектуальна еліта переймалася іншими проблемами. Однак і така причина видається симптоматичною, адже для польсько-українського діалогу після 1991 р. характерною виявилася відсутність часу на дискусію про важливі та складні для обох партнерів питання. Польсько-український діалог функціонує у тривалому стані «не зараз». Варто також зауважити, що польська тематика донедавна була обмеженою в українських публічному й академічному дискурсах, а також у літературній творчості та мистецьких практиках (символічного виміру в цьому випадку набуває відсутність польських акцентів у згаданій трилогії Ю. Андруховича), що цілком укладається в контекст тих занедбань, які призвели до прикрих наслідків нині, коли цей діалог із тривалого «не зараз» перейшов у стадію «запізно». Отже, подані в тексті «Мордору...» варіанти можливих українських відповідей залишаються лише авторською фантазією, чи, інакше кажучи, імітацією поглядів Іншого [3, 99]. Можна також сказати, що З. Щерек сам піддався впливу польського метастереотипу, який полягає в переконанні, що стосунки з польськістю посідають центральну позицію в українській колективній свідомості.

Гра в піжмурки з постколоніальним критиком

Аналізуючи ставлення Антонія Слонімського та Яцека Хуго-Бадера до Радянського Союзу й Росії на підставі їхніх подорожніх текстів, Ганна

Госк зауважує: згадані автори провели більшу частину життя на польських територіях, повністю або частково залежних від східної імперії, і цей факт вплинув на проблематику їхніх репортажів та на спосіб, у який вони були написані [11, 198]. На такій же підставі могло би видатися, що історична залежність частини України від Польщі та насичення тих теренів національними польськими мітами ставить під сумнів перспективу написання польських репортажів про Україну. У тому значенні, що давні польсько-українські стосунки, статус ексколонізатора й пов'язана з ним претензія на позицію експерта затьмарила б образ сучасної України в таких текстах. Утім тут є дещо актуальніше. Десятиліття перебування українців у складі СРСР, а також гомогенізаційні механізми репрезентації «радянського народу» поза Союзом призвели до того, що після 1991 р. незалежна Україна та її мешканці виявились для поляків якоюсь мірою наново відкритим феноменом. До цього додалися ще й суспільні напруження, які регулярно розбурхують цю країну від початку ХХІ ст. Такі чинники стали сприятливими для багатьох польських репортерів (Веслава Романовського, Пйотра Погожельського, Пйотра Пеньонжка, Збігнева Парафіновича, Міхала Потоцького, Гжегожа Шиманика, Юлії Візовської, Катажини Квятковської-Москалевич), котрі насичують свої тексти багатим фактологічним матеріалом і зосереджуються на витлумаченні суспільно-політичних реалій, приховуючи за викладом авторський голос. З. Щерек обирає інший шлях — вихід поза факти. Він дозволяє, аби так звані історичні передумови впливали на його розповідь більшою мірою, ніж актуальні політичні події. Збірка «Татування з тризубом», видана 2015 р., — це тексти про Україну напередодні й під час Революції гідності. Проте фабулярна вісь книжки, у якій поруч із репортажем з'являються також елементи історичного есе й навіть автобіографії, — аж ніяк не суспільні протести. Автор свідомо прагне зберегти статус зовнішнього спостерігача й коментатора, властивий подорожній літературі, який небезпечно втягує в невдячну справу — переважання презентації над рефлексією. Усвідомлюючи, що жодна мандрівка не безневинна, пілігрим не має відмовлятися від писання. З. Щерек, почавши із себе, спочатку опублікував книжку «експіаційного» (від лат. *expiatio* — викуплення, спокута) характеру. Чи однак означає це *ex officio*, що автор може бути більш критичним щодо української ситуації? Або по-іншому: чи цей факт автоматично виключає патерналізм, що криється в критиці й пропонованих вирішеннях? Важко однозначно відповісти на ці запитання. Натомість доцільно обґрунтувати позицію, згідно з якою в «Татуванні з тризубом» письменник не екзотизує Україну, а обирає стратегію її одомашнення. Тут можемо прочитати також спробу зменшити напругу залежності, яка виникає, власне, з того, що українські реалії описує й

коментує польський репортер. Подібна стратегія базується на трьох за-
садах:

а) *раціоналізації поведінки людей, про котрих пише автор* (З. Щерек коментує дії своїх персонажів найчастіше за допомогою тверджень на зразок «загалом, це мене не здивувало», «я розумів їх», «я на їхньому місці зробив би те саме»);

б) *пошуку аналогій у польській ситуації* (письменник неодноразово наголошує на тому, що Польща й Україна належать до спільної «пост-апокаліптичної» — як він сам її характеризує — дійсності, а тому чимало її наслідків можна знайти з обох боків кордону:

«Я часом їхав повз давні польські кладовища. Вони були абсолютно такі ж, як і давні німецькі в Нижній Сілезії, Любуським воєводстві чи на Помор'ї. Ну, може, хрести незграбніші, може, більше бетону, а менше каміння, може, написи не такі мереживні. Але й там, і там — мертві прізвиська на напівзруйнованих надгробках, що стирчать із-поміж диких хащ...» [24, 7]);

в) *упровадженні автобіографічних елементів*. Вони мають свідчити про те, що самому авторові близький гнітючий досвід життя в країні, яка навпомацки шукає самовираження й тягнеться до західних ідеалів, не завжди сумісних із місцевою традицією. Мандруючи українськими містами, автор асоціює їх із рідними краями:

«Полтава довший період свого існування перебувала під Росією, а тому справляла враження типового російського імперіального міста. Низькі кам'яниці, обсажені деревами вулиці. Тут гарно <...>, хоча краси тої не так уже й багато було. Заледве вигулькнула, і зникла. Я вже десь бачив таку архітектуру, але довго не міг згадати, де. Аж врешті збагнув, що Полтава нагадала мені інше давнє губерньське місто Росії — Радом (рідне місто З. Щерека. — *Р. К.*)» [24, 181].

Зазначена стратегія криє в собі небезпеку візії вже не Мордору, як у випадку екстремальної екзотизації в гонзо, а просто другої Польщі. До «радикального» одомашнення України в «Татуюванні з тризубом» не доходить. Утім З. Щерек показує, як український національний проєкт, століттями функціонуючи в умовах гнітючого колоніалізму й набуваючи в такий спосіб регресивних та ексклюзивних рис, намагається загосподарювати величезні географічні обшири, отримані 1991 р.: «Українська держава була не в змозі надати просторові власної форми, не вмiла його модернізувати, а тому опанувала цей простір символічно» [24, 6]. Українськість у великих містах часто за інерцією асоціюється з рустикальними формами репрезентації, наприклад, через популярні кнайпи з традиційними українськими стравами, стилізовані під інтер'єри сільських хат [24, 48]. Зафарбовування публічного простору синьо-жовтими кольорами — це без сумніву спроба «зачаклувати» дійсність та інфантильний

метод акцентування на його належності до конкретної політичної спільноти. З іншого боку, взаємозв'язок простору й людини показує, що насправді адміністративні заходи мають свій ефект у процесі формування ідентичності. З. Щерек визнає, що для нього становить певну загадку та обставина, чому українськість (у східних регіонах) не трансформувалася остаточно у варіант російськості, як, наприклад, сілезькість у варіант польськості, баварськість — німецькості, а провансальськість — французькості [24, 40].

Репортер полемізує з Миколою Рябчуком, стверджуючи, що його не переконують тези українського публіциста про великоруський колоніалізм, який блокує процеси формування надрегіональної спільноти [24, 40]. Абстрагуючись від самої дискусії, варто зазначити, що З. Щерек надає перевагу індивідуальній пам'яті й нетривалій історичній перспективі над пам'яттю колективною, зміст якої зазнає непохитного впливу сьогодення цієї спільноти [15, 349]. Саме тому в книжці «Прийде Мордор і нас з'їсть» автор заперечує монолітність польської національної спільноти поза кордонами батьківщини. У випадку Східної України його позицію найкраще ілюструють фрагменти, присвячені одному з міст Харківської області:

«Боже мій, що то було в Ізюмі. А нічого не було в Ізюмі. Ну, стоїть гарний, пофарбований на світло-блакитно собор, під ним трохи бабусь у хустках, кілька дідусів із нігтями як апельсинова шкірка. Той собор — знаменита пам'ятка козацького бароко. Біля нього стояли якісь буди з білої цегли, і було очевидно, що цьому світу не потрібна якась там святиня в козацькому бароко, лише ті буди з білої цегли.

Ті буди з білої цегли показували, чим насправді є цей світ. Біла цегла розтягнута як довгий і широкий Ізюм, як довга й широка Слобожанщина, як довгі й широкі Україна та Росія, як довгою й широкою була Радянщина і як довгою й широкою є Порадянщина» [24, 185].

З. Щерек переконаний: простір, у якому виростає людина, має значно більший вплив на її формування, ніж колективна пам'ять із її спекулятивним характером. Тому, незалежно від того, чи письменник описує побут польських солдатів у Києві 1920 р., чи набіги козаків на Стамбул, чи позиції західноукраїнських військових на Донбасі, він передовсім намагається з'ясувати, яке враження на кожного з них справив чужий простір, котрий вони зіставляють з індивідуальними уявленнями, тобто пам'яттю про місця, де самі виростили.

Трубадурами колективної пам'яті в репортажах З. Щерека стають персонажі, яких розповідач випадково зустрічає на вокзалах, на прикордонних пунктах перепуску, у кнайпах, на автобусних зупинках тощо. Усі вони, до певної міри, репрезентанти постапокаліптичної історіософії. Ці люди виголошують патетичні тиради про давні золоті часи, про іс-

торичну місію свого народу, і їхні думки своєрідно компенсують травму колоніального досвіду.

Воєнний конфлікт між Росією і Україною, здається, остаточно загальмував процес поглинання російськістю східної українськості. Нова ситуація стимулює до пошуку рішень, які зможуть задовольнити ідентичнісні потреби цієї частини України. З. Щерек зауважує, що «Київ формує нову ідентичність, і хтозна, чи не буде вона однією з найоригінальніших ідентичностей у Європі» [24, 261].

Україна в мозаїці регіональних національних фантазмів

Видане 2017 р. «Міжмор'я» З. Щерека — це, як влучно зауважив А. Калін, путівник псевдоспільнотою Центральної Європи, бо виявляється, що властиво єдиний концепт, який поєднує мозаїку народів у просторі цього віртуального Міжмор'я — це національна ідея, хоч насправді вона їх розділяє [13, 83]. Уже саме порівняння марень про міць у стилі «Let's make Poland (Hungary, Slovakia, Macedonia etc.) great again» («Зробімо Польщу (Угорщину, Словаччину, Македонію тощо) великою знову») демаскує ілюзорність кожного з них, а також прихований наслідувальний характер таких фантазій, уже не кажучи про те, що й саме це гасло — наслідувальне. Утеча від Заходу, яку спостерігаємо в Центральній Європі, на думку З. Щерека, нагадує «біг лемінгів» [22, 343], який завершиться або черговою перемогою західних ідей на цих землях, або їхнім поступовим потраплянням у сферу російського впливу.

Репортер типологізує й диференціює Центральну і Східну Європу найчастіше на підставі створеного в суспільстві простору, якому довіряє більше, ніж одкровенням, витягненим на поверхню з резервуарів колективної пам'яті. Єдине знаряддя опису національних груп, що населяють умовний регіон Міжмор'я, — це спостереження за тим, як та чи та спільнота зможе співіснувати з наявним архітектурним середовищем. До того ж опорним пунктом таких спостережень зазвичай постає німецька модель. Посттоталітарний період, описаний у текстах цієї книжки, автор часто іменує постапокаліпсисом. За З. Щереком, це час, у якому «світ обмежив себе старінням і самозуживанням» [23, 12]. Значну увагу письменник приділяє безформності й немічності в пошуках форми чи поверненні до неї. Першим переломним моментом постапокаліптичного періоду, по суті, став розпад соціалістичного блоку. Утім це не означає, що раніше тут особливо дбали про форму. Архітектура, зведена ще в часи панування в цьому регіоні інших етносів, руйнується, але водночас вона набуває відмінних сенсів, на кшталт запущеного саду. З. Щерек зауважує, що подібно до того, як ліс заростає мохом й омелою, так і будинки тут обростають будами, прибудовами, оргалітом, навіть шматками білбор-

дів, умонтованих замість стін і покрівель [23, 12]. Цей постапокаліптичний простір, що безперервно втрачає форму й не може набути нової, потребує відповідної топоніміки. Щерек, власне, творить таку, уживаючи окреслення на зразок «Порадянщина», «Посоветія», а територіям, патетично названим у часі Польської Народної Республіки Поверненими Землями (*Ziemie Odzyskane*), дає просту назву — Понімеччина. Іноді письменник апелює до екзонімів, що їх створили свого часу західні автори. У результаті цього прочитуємо такі топоніми як Руританія, Елбанія, Бордурія, Кракозія, Молванія, а також Мордор. Альтернативна топоніміка виконує у книжці не лише естетичну функцію. Перманентно номінуючи західні області України Галичиною, З. Щерек символічно звільняє їх від назви Галіція, за якою криється мітична полікультурність регіону, даючи йому в такий спосіб шанс на нову ідентичність. Однак спостерігаємо випадки, коли автор сам потрапляє в пастку ідеологічної боротьби в Україні. Наприклад, щодо назви мешканців Донбасу. Ігноруючи прикметник «донецькі» (у повсякденному мовленні він окреслює зазвичай мешканців не лише міста, а й цілого регіону), письменник надає перевагу етноніму «донбасити». Останній виявляється неологізмом, який створили адепти нової історичної політики невизнаних квазідержав — так званих ДНР і ЛНР. Їм же йшлося про увиразнення етнічної іншості мешканців регіону [5].

Щерека-репортера захоплюють лімінальні простори. Рубежі, окраїни, безкінечні кінці світів. Він намагається зафіксувати «банальну й незбагненну порубіжну щоденність» [22, 245] і збагнути, як один світ перетікає в інший, як на останньому шматку землі певної держави проявляється її самотність: чи то німецькість, чи то польськість, чи то литовськість, чи словацькість тощо. Показовим зразком є Богатиня, яку письменник іменує останнім бастионом «Польбруку»¹ й шильдози² [22, 245]. Перетинаючи пішохідний кордон у Медиці (село Медика Перемишльського повіту Підкарпатського воєводства. — *Ред.*), Щерек роздумує, який вигляд мала би ця місцевість, якби 1948 р. тодішній район Дрогобицької області не приєднали до Польщі за згодою СРСР: «Будинки були б трохи інші. Менше було би штукатурки-шуби, менше металочерепиці, більше азбесту. Бруківка була б інша. <...> Бордюри були би пофарбовані в яскраво-білий колір» [24, 60]. Іноді все ж наслідки могли би бути вагоміші. Відвідуючи на цвинтарі в прикордонній Ломні могилу Романа Мотичака — українського солдата, котрий загинув у боях під Іловайськом, віддаленим від рідного села на тисячу кілометрів, — З. Щерек визнає, що йому довго не давало спокою

¹ Виробник бруківки та бетонних дорожніх виробів, що працює на польському ринку з 1991 року. Найбільш упізнавана марка на ринку бруківки в Польщі.

² Термін, який використовують для опису рекламного хаосу та засмічення рекламою публічного простору.

питання про те, ким був би сьогодні Роман Мотичак, якби 1951 р. комусь із тих, хто вирішував долю кордонів, здригнулася рука й не дійшло б до чергового обміну територіями між ПНР та СРСР? Можливо, сьогодні він був би емігрантом у Лондоні, а може, шукав би щастя у Варшаві? У будь-якому випадку, Донбас був би для нього дуже далеким.

Україна в «Міжмор'ї» присутня мало. Причина цьому — не тільки присвята їй попередніх книжок автора. Звернімо увагу на те, що проблеми, перед якими стоїть сучасна Україна, мають не так уже й багато спільного з розквітом консервативних національних ідей в інших державах Центральноєвропейського регіону. Ця країна, на відміну від деяких сусідів, не втікає від Заходу. Тому вона не зовсім уписується в мозаїку сьогоденного «Міжмор'я», хоча, звісна річ, її досвід може бути нагадуванням для всієї Центрально-Східної Європи про те, що загрозу воєнного конфлікту не варто трактувати лише гіпотетично.

Отже, «українська трилогія» Земовіта Щерека — це багаторівневий погляд польського автора на українську сучасність. Також вона вносить важливий акцент як у польський українознавчий дискурс, так і у внутрішньопольські суспільні дискусії. Для критиків і літературознавців обох країн творчість радомського прозаїка — це своєрідний виклик. Стиль його письма часто буває провокаційним, однак не може затьмарити глибокої постколоніальної вразливості, притаманної цьому спостерігачеві. Читаючи окремі фрагменти репортажів, спершу виникає спокуса запідозрити автора в прихильності до «бидлячого механізму, який спонукає трактувати поблажливо кожного провінціала» [22, 195] і лише у другому пориві усвідомлюємо, що акт звинувачення письменника є одночасно цитатою з його ж книжки.

Переклала з польської Оксана Пухонська

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кабачій Р.* Історії з країни Гірших. URL: <http://litakcent.com/2014/09/24/istoriji-z-krajiny-hirshyh/> (16.01.2019).
2. *Левкова А.* Шукачі східного гардкору, або Слова Петра про Павла... URL: <https://zruc.eu/node/26136> (16.01.2019).
3. *Орехов В.* “Ответная” литературная рецепция как объект имагологии // Літературна компаративістика. Київ: ПЦ “Фоліант”, 2005. Вип. 1. С. 98—110.
4. *Щерек З.* Прийде Мордор і нас з'їсть, або Таємна історія слов'ян. Київ: Темпора, 2014. 306 с.
5. *Abibok J.* Polityka tożsamości samozwanych republik na wschodzie Ukrainy. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-0606-/polityka-tozsamosci-samozwanych-republik-na-wschodzie> (16.01.2019).
6. *Adamczewska I.* “Wariacje na temat pewnego paktu. O dziennikarstwie gonzo” // Łódzkie Studia Literaturoznawcze. 2014. № 3 (1). S. 187—204.
7. *Bakula B.* Oblicza autotematyzmu (autorefleksyjne tendencje w polskiej prozie po roku 1956). Poznań: WiS, 1991. 136 s.

8. *Boruszkowska I., Pieczek U.* “I opowiadać sobie wszystkie te ruskie hardkorowe historie...” (“Przyjdzie mordor i nas zje”). — URL: <http://popmoderna.pl/%E2%80%9Ei-opowiadac-sobie-wszystkie-te-ruskie-hardkorowe-historie-przyjdzie-mordor-i-nas-zje/> (16.01.2019).
9. *Cobel-Tokarska M.* “Strasznie i pięknie” Ukraińskie podróże młodych Polaków // *Sąsiedztwa III RP. Ukraina — zagadnienia społeczne.* Red. M. Dębicki, J. Makaro. Wrocław: Gajt, 2015. S. 198—225.
10. *Dąbrowska J. E.* Obraz państwa postapokaliptycznego w prozie Ziemowita Szczereka // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae.* 2016. № 34 (2). S. 187—199.
11. *Gosk H.* Wychodzenie z “cienia imperium”. Wątki postzależnościowe w literaturze polskiej XX i XXI wieku. Kraków: Universitas, 2015. 264 s.
12. *Janiec-Nyitrai A.* Zobaczyć na nowo. Podróże literackie Andrzeja Stasiuka, Krzysztofa Vargi i Ziemowita Szczereka. Budapest: Budapest Főváros XIII. Kerületi Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat, 2018. 264 s.
13. *Kalin A.* Polska szkoła zmyślenia — literacki reportaż podróżniczy. Podróże z Mordoru do Międzymorza Ziemowita Szczereka // *Forum poetyki.* 2018. № 11—12. S. 64—85.
14. *Kwiatkowska-Moskalewicz K.* Zabić smoka. Ukraińskie rewolucje. Wołowiec: Czarne, 2016. 208 s.
15. Literatura 2013. Nominowany Ziemowit Szczerek. (2013, December 3). URL: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporthy/1563357,1,literatura-2013-nominowany-ziemowit-szczerek.read> (16.01.2019).
16. *Modi memorandi: Leksykon kultury pamięci.* Red. M. Saryusz-Wolska, R. Traba. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014. 592 c.
17. *Parafianowicz Z., Potocki M.* Wilki żyją poza prawem. Jak Janukowycz przegrał Ukrainę. Wołowiec: Czarne, 2016. 424 s.
18. *Pieniążek P.* Wojna, która nas zmieniła. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2017. 240 s.
19. *Pogorzelski P.* Barszcz ukraiński. Gliwice: Helion, 2014. 352 s.
20. *Romanowski W.* Przystanek wolność. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2007. 194 s.
21. *Rybicka E.* Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich. Kraków: Universitas, 2014. 484 s.
22. *Szczerek Z.* Międzymorze. Warszawa: Agora SA, Czarne, 2017. 344 s.
23. *Szczerek Z.* Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian. Kraków: Korporacja Ha!art, 2013. 220 s.
24. *Szczerek Z.* Tatuaz z tryzubem. Wołowiec: Czarne, 2015. 328 c.
25. *Szydłowska J.* O pożytkach z podglądania marginesu, czyli po co centrum peryferie. Egzotyżacja świata w prozie reportażowej Ziemowita Szczereka (Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian) // *Centr a-peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku.* Red. W. Browarny, D. Lisak-Gębała, E. Rybicka. Kraków: Universitas, 2015. S. 375—387.
26. *Szymanik G., Wizowska, J.* Po północy w Doniecku. Warszawa: Agora SA, 2016. 200 s.
27. *Żyrek-Horodyska E.* Od amerykańskiego snu Thompsona po ukraiński Mordor Szczereka. Estetyzacja świata w duchu gonzo // *Konteksty kultury.* 2017. T. 14. Z. 2. S. 217—232.

Отримано 29 грудня 2019 р.

REFERENCES

1. Kabachii, R. (2014, September 24) *Istoriï z krainy Hirshykh.* — URL: <http://litakcent.com/2014/09/24/istoriji-z-krajiny-hirshyh/> (16.01.2019). [in Ukrainian]
2. Levkova, A. (2014, August 28) *Shukachi skhidnobo hardkoru, abo Slova Petra pro Pavla....* — URL: <https://zbruc.eu/node/26136> (16.01.2019). [in Ukrainian]
3. Orekhov, V. (2005) “Otvetnaya” literaturnaya retseptsiya kak obyekt imagologii. *Literaturna komparativistika*, 1, pp. 98—110. [in Russian]
4. Szczerek, Z. (2014) *Pryide Mordor i nas zist, abo Taiemna istoriia sloviaan.* Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

5. Abibok, J. (2018, June 6) Polityka tożsamości samowznających republik na wschodzie Ukrainy. — URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-0606-/polityka-tozsamosci-samowznających-republik-na-wschodzie> (16.01.2019). [in Polish]
6. Adamczewska, I. (2014) “Wariacje na temat pewnego paktu. O dziennikarstwie gonzo” *Łódzkie Studia Literaturoznawcze*, 3 (1), pp. 187—204. [in Polish]
7. Bakula, B. (1991) *Oblicza autotematyzmu (autorefleksyjne tendencje w polskiej prozie po roku 1956)*. Poznań: WiS. [in Polish]
8. Boruszkowska, I. & Pieczek, U. (2013, July15) “I opowiadać sobie wszystkie te ruskie hardkorowe historie...” (“Przyjdzie mordor i nas zje”). — URL: <http://popmoderna.pl/%E2%80%9Ei-opowiadac-sobie-wszystkie-te-ruskie-hardkorowe-historie-przyjdzie-mordor-i-nas-zje/> (16.01.2019). [in Polish]
9. Cobel-Tokarska, M. (2015) “Strasznie i pięknie” Ukraińskie podróże młodych Polaków In Dębicki, M. & Makaro, J. (Eds.). *Sąsiedztwa III RP. Ukraina — zagadnienia społeczne*, pp. 198—225. Wrocław: Gajt. [in Polish]
10. Dąbrowska, J. E. (2016) Obraz państwa postapokaliptycznego w prozie Ziemowita Szczereka *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae*, 34 (2), 187—199.
11. Gosk, H. (2015) *Wychodzenie z “cienia imperium”. Wątki postzależnościowe w literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Kraków: Universitas. [in Polish]
12. Janiec-Nyitrai, A. (2018) *Zobaczyć na nowo. Podróże literackie Andrzeja Stasiuka, Krzysztofa Vargi i Ziemowita Szczereka*. Budapest: Budapest Főváros XIII. Kerületi Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat. [in Polish]
13. Kalin, A. (2018) Polska szkoła zmyślania — literacki reportaż podróżniczy. Podróże z Mordoru do Międzymorza Ziemowita Szczereka *Forum poetyki*, 11—12, 64—85. [in Polish]
14. Kwiatkowska-Moskaiewicz, K. (2016) *Zabić smoka. Ukraińskie rewolucje*. Wołowiec: Czarne. [in Polish]
15. Literatura 2013. Nominowany Ziemowit Szczerek. (2013, December 3). — URL: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporty/1563357,1,literatura-2013-nominowany-ziemowit-szczerek.read> (16.01.2019). [in Polish]
16. Saryusz-Wolska, M. & Traba, R. (Eds.). *Modi memorandi: Leksykon kultury pamięci*. (2014) Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. [in Polish]
17. Parafianowicz, Z. & Potocki, M. (2016) *Wilki żyją poza prawem. Jak Janukowycz przegrat Ukrainę*. Wołowiec: Czarne. [in Polish]
18. Pieniążek, P. (2017) *Wojna, która nas zmieniła*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej. [in Polish]
19. Pogorzelski, P. (2014) *Barszcz ukraiński*. Gliwice: Helion. [in Polish]
20. Romanowski, W. (2007) *Przystanek wolność*. Kraków: Wydawnictwo literackie. [in Polish]
21. Rybicka, E. (2014) *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas. [in Polish]
22. Szczerek, Z. (2017) *Międzymorze*. Warszawa: Agora SA, Czarne. [in Polish]
23. Szczerek, Z. (2013) *Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian*. Kraków: Korporacja Ha!art. [in Polish]
24. Szczerek, Z. (2015) *Tatuaz z tryzubem*. Wołowiec: Czarne. [in Polish]
25. Szydłowska, J. (2015) O pożytkach z podglądania marginesu, czyli po co centrum peryferie. Egzotyżacja świata w prozie reportażowej Ziemowita Szczereka (Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian) In Browarny, W., Lisak-Gębała, D.& Rybicka, E. (Eds.) *Centra-peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, pp. 375—387. Kraków: Universitas. [in Polish]
26. Szymanik, G. & Wizowska, J. (2016) *Po północy w Doniecku*. Warszawa: Agora SA. [in Polish]
27. Żyrek-Horodyska, E. (2017) Od amerykańskiego snu Thompsona po ukraiński Mordor Szczereka. Estetyżacja świata w duchu gonzo *Konteksty kultury*, 14, 2, 217—232. [in Polish]

Received 29 December 2019

Ryszard Kupidura, PhD

Adam Mickiewicz University in Poznań
1 Wieniawskiego str., Poznań, 61-712, Poland
e-mail: ryszardk@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4237-3828

ENTANGLED GONZO, VIOLENCE OF REPRESENTATION,
AND MOSAIC OF NATIONAL FANTASIES, OR ABOUT “UKRAINIAN
TRILOGY” BY ZIEMOWIT SZCZEREK

The aim of this paper is an analysis of the three books by the Polish journalist, writer, and traveler Ziemowit Szczerek: “Mordor will come and eat us” (2013), “Tattoo with Trident” (2015), and “Intermarium” (2017). Due to the presence of themes related to Poland’s eastern neighbor the author of the paper conventionally groups them as “Ukrainian trilogy”. In particular, the paper focuses on the genealogical status of Szczerek’s work, highlights the consequences of writing books about the country with a long and complex history of colonial relations with Poland, and considers an attempt to look at the Ukrainian situation from a supra-regional perspective.

In the case of “Mordor...” the author of the present paper is interested in the still dubious genealogical status of the novel, which, apart from its purely formal role, is also important for determining the writer’s position in relation to the described country. In the collection of reportages “Tattoo with Trident”, the writer gives up the easy strategy of exoticizing Ukraine and proposes his own strategy of domestication, which consists of three principles: a) rationalizing the attitudes of the people described; b) looking for analogies between the Polish and Ukrainian situation; c) introducing autobiographical threads. “Intermarium” is a literary guide to the countries that make up the pseudo-community, because they have a national idea that separates them. The comparison of dreams concerning power in the style of “Let’s make Poland (Hungary, Slovakia, Macedonia, etc.) great again” reveals the illusiveness of such thinking and the hidden imitative character of these fantasies, just like the slogan itself. Szczerek claims that escape from the West taking place in Central Europe resembles a “run of lemmings”, which will end with either a renewed victory of Western ideas in these lands or their gradual falling into the Russian sphere of influence.

Keywords: *Ziemowit Szczerek, postcolonialism, gonzo, imagology, Polish literature, Ukraine.*